

## VI. RÉSZ.

# A kollégium szervezete, oktatás, önképzés, felszerelés.

### 1. fejezet.

## Elemi iskola.

A kollégium tanulmányi rendje magában foglalta mindazon ismereteket, melyek az iskolába lépéstől, az olvasás-írástól kezdve a papi és mesteri állásra való előkészületre szükségesek voltak. Ez a rendszer három részre tagolódik. Az alsó a *triviális*, a középső a *klasszikai*, a felső a *publikus*, vagy akadémiai fokozat. Mai szavakkal: az elemi, közép- és főiskolai tagozat. Ennek az egységes felépítésű szervezetnek, mely megegyezett az ország többi protestáns intézeteivel, csak a közepe van szervesen kiépítve. Az alapja többféle célt kíván szolgálni s azért szükségképen mindeniknek kárára és hátrányára cselekszik. Az egyházi Főtanács a falusi iskolákat a gimnáziumot megelőző elemi tanfolyamokkal egytermészetűnek tekintvén, egy szervezetet adott nekik: egy tantervet, ugyanazon tárgyakat, ugyanazon mértékben szabta ki mindenikre.<sup>1</sup> Holott ez intézetek hivatásukat s a környező viszonyok különbségét tekintve mérőben különbözők. Falusi iskolából is jött ugyan gyermek a kollégiumba, de aránylag csekély számban. amiért helytelen dolog volt az összes falusi iskolák érdekévé ellenkező intézkedést tenni. Mert a falusi iskola csak hiányosan, vagy sehogyszem tudja elvégezni a 4 éves előkészítő iskola részére előírt teendőket. A kollégiumi elemi iskolai tanulónak mindeniknek volt magántanítója, aki naponként rendszeresen foglalkozott vele. A falusi gyermeknek nem volt s a tanítónak 60, 80, vagy még több tanulóval kellett foglalkoznia. A falusi gyermek évenként 5—6 hónapig járt iskolába, a kollégiumi 10 hónapig. A

<sup>1</sup> Kovácsi A.: Népiskolánkról, Ker. Magvető, 1868, 211.

kollégiumi tanterv a falusi iskolának igen sok s teljesíthetetlen teendőket rak a vállára. A falusi iskola helyes terve meg nem ad elégséges foglalkozást. A II. Ratio a gimnáziumot úgy fejlesztette hatosztályúvá, hogy a falusi iskolák negyedik osztályát csatolta hozzá. A népiskola, mint a gimnáziumtól független, sajátcélú intézet, egy későbbi kornak a szülötte s csak a kiigyezés utáni alkotmányos élet iktathatta törvénykönyvébe. Régen sok tekintetben csak előkészítőnek tekintették — nemcsak nálunk — a latin iskolára s azért tantervében szerepelt a latin, II. József idejében a német, a németesítés letűnte után megint a latin, majd az abszolutizmus megint erőltette a németet.

Ahol tehát a következőkben falusi iskolákról lesz szó, ott értendő a gimnáziumra előkészítő elemi iskola is.

A falusi iskolákra nézve az első rendszeres tantervet 1817-ben találom (l. az *Oskolamester* c. fej.-ben) a mesteri utasításban. Túlteng benne a latin, sőt előfordul a német is; aztán kis- és nagy káté, szent história, éneklés, számolásból a négy alapművelet, Erdély földrajza, a történelemből is valami és „ha a gazdaságról is tanulhatnának valamit”. 1830-ban a főkormánysház jelentést kér iskoláinkról. Erre a felhívásra a konzisztórium válaszában ezt olvassuk: „minden eklézsiánkban az oskolamester köteles a mindkét nemből levő növendékeket az úri imádságra, apostoli hit formájára, tízparancsolatokra, írásra, olvasásra s kevés számvetésre, a *férfinemből levőket külön a deáknyelv elementumaira is megtanítani*”. E hivatalos jelentés adatai teljesen egyeznek a Kovács István és Jakab Elek rajzolta iskolai kép adataival. Az 1833. évi ürmösi zsinat egy névtelenül beadott s több tárgyat magába foglaló javaslatot tárgyal, melynek kérdésünkre tartozó része az, hogy minden körben állíttassék fel egy olyan iskola, mint a torockói, ahol a syntaxisig bezárólag tanulnának és az *apróbb falusi iskolákban ne taníttassék a deáknyelv*, hanem akik azt tanulni akarják, küldessenek a kör iskolájába. A javaslatot a zsinat elfogadta, de egyelőre nem valósult meg. A javaslat annak a képtelen gondolatnak a felismerésén alapszik, hogy falusi földműves gyermekeknek latint kell tanítani és tanulni. De a latin megrögzött előszeretetéitől az ismeretlen szerző maga sem tud teljesen szabadulni.

Az 1837-ben kiküldött tanulmányi bizottság az 1839. évi nyári Főtanácsra beadja javaslatát, melyben az elemi iskolára nézve ezeket olvassuk:

Az elemi iskolai szakasz *három évi folyam* s oly tárgyakat foglal magában, „melyek a gyermekek elméjét kifejtsék”. Az első évi folyam tartama falun Szent-Mihály naptól Szent-György

napig, a gimnáziumokban és kollégiumokban „a szokott tanulási időszakok”. Tárgyai: Értelemgyakorlások, betűzés, olvasástanulás, írás homokban, fatáblán, vagy más olcsó módon, számvetés, vallás imádságokban. Miatyánk, Hiszekegyisten, tizparancsolat, szent história. A második évfolyam tárgyai: kis és nagy katechizmus közti kiterjedésben dolgozandó katechizmus első része, olvasásgyakorlás, számvetés második része, földleírás, hazai történetek rövid summája, írásgyakorlás. Harmadik évfolyam: a katechezis második, vagy erkölcsi része, számvetés harmadik folyama, természeti tudomány és gazdasági ismeretek, közéletben előforduló irományok készítése, kéziratok olvasása. Mind a három folyamban éneklés.

Kézikönyvek ügyében következőket találja a bizottság szükségeseknek: Abéce mesék és erkölcsi történetekkel egyben, katechezis, földleírás és hazai történetek, természeti és gazdasági ismeretek vázlata, irományok mintája, számvető-könyv. Felkérésre könyvek írására vállalkoznak: Székely Sándor a földleírás és hazai történelem, Brassai az abéce és számvetés, Sárosi Sámuel és Gyöngyösi István a katechezis, Székely Mózes és Joó István „bizonyos tárgyak kidolgozására”. A vállalkozástól azonban a könyvek megírásáig hosszú út vezet. A falusi iskolákban még hosszú ideig híjjával voltak a szükséges kézikönyveknek. Ennek megvilágítására álljon itt egy jellemző adat. Brassai 1848 febr. 17-én a képviselő-tanácsban a Vasárnapi Újság néhány példányát felajánlja a falusi iskolákban „olvasó könyvnek leendő használat végett”.

Különben, ha a tervet összevetjük az Oskolamesteri instrukcióval, első pillanatban feltűnik a nagy eltérés a kettő között. Mindenek előtt a latin most már véglegesen eltűnt a falusi iskolákból, ahol különben is minden józan belátás ellenére foglalt helyet. Ott a vallás-olvasás-írásen kívül jóformán semmi egyéb nincs; itt földrajz, hazai történelem, természeti és gazdasági ismeretek, a közönséges életben előforduló okiratok.

Az E. K. Tanács 1854 aug. 16-án az elemi iskolákra nézve a helytartóságnak a falusi iskolázást is rendezni óhajtó rendeleteire mintegy válaszul a 3 elemi osztály tanítására 2 tanítói állomást állít fel, úgy, hogy ezek kirekesztőleg csak az osztályokkal legyenek elfoglalva, minthogy „a szaktanítás kicsi gyermekeknél semmi előnnyel nem bír az osztálytanítás felett”. Az orbis pictust kihagyni rendeli a 3 osztály tantárgyai közül. S a tordai és keresztúri iskolákban is ez a tanterv állítandó be úgy, hogy a 3 elemi osztály után a tanterv I–IV. gimn. osztályai következzenek ugyanazon tantárgyakkal. Ez elvek szerint elkészített tanterv ez:

- I. o. 1. A vallás elemei: Miatyánk, Hiszekegy, Tízparancsolat.  
2. Anyanyelv elemei: Betűzés Kovácsi ABC könyve szerint.  
3. A számlálás elemei: Kisdedek számvetése.  
4. Az írás elemei.
- II. o. 1. Vallás: A keresztény vallás elemei.  
2. Anyanyelv: Olvasás, mondatok elemzése, helyesírás, szó- és írásbeli mondatok készítése.  
3. Számítan: Számító Sokrates szerint.  
4. Írás.
- III. o. 1. Vallás: Nagy katechezis és Szent história.  
2. Anyanyelv: Olvasás, mondatok ismertetése, helyesírás.  
3. Számítan: Számító Sokrates szerint.  
4. Írás.  
5. Egyes növények, állatok és ásványok ismertetése.
- IV. o. 1. Vallás, mint fennebb.  
2. Anyanyelv: Olvasás, mondatok ismertetése, helyesírás, értelemgyakorlat.  
3. Számítan, mint fennebb.  
4. Írás.  
5. Természettan és a mérges növények.

Itt az elemi iskola 4 éves ugyan a falvakban, de a 3. osztály végzése után a tanuló felvétetik a gimn. I. osztályába. Az új tanterv készítésének oka az, hogy a falusi iskolákban minél előbb egyformaság létesíttessék a tantárgyakra nézve.

Az abszolutizmus 1856 május 20-án 4790/535. sz. a. megkereste az E. K. Tanácsot a német nyelvnek az elemi iskolákban való beillesztése és tanítása tárgyában. A tanács az igazgatóság véleményét kéri. Az igazgatóság azt terjeszti fel, hogy célszerűnek látná, hogy az ifjúság még az elemi iskolában kezdje meg a *német nyelv tanulását a magyarral kapcsolatban a tudós iskola elemi osztályaiban heti 4 órában*. A német nyelv tanítását bevezették a kollégium elemi iskolájába s tanították egészen 1883-ig, mikor a középiskolai törvény hatása alatt kimaradt a tantervből. Az a rendszer, melyet a négyéves elemi iskola szervezésekor 1854-ben léptettek életbe, hogy a harmadik osztály végzése után felvették a tanulót a gimnáziumba, 1867-ig tartott. Ekkor a Főtanácson indítványozták Kolozsvárt és Keresztúrt a 4. elemi osztály felállítását azon okból, mert Tordán már meg van s a tanulók igen korán kevés fejlettséggel lépnek gimnáziumba. A Főtanács az E. K. Tanácsot megbizta a szükséges intézkedések megtételével s midőn ez a következő évben jelentette, hogy a negyedik osztályt az 1868/69. évvel felállította, a jelentést jóváhagyólag tudomásul vette.

1864 aug. 14. a nev. biz. a falusi isk. tantervét így állapította meg:

- I. o. 1. Vallás elemei: Miatyánk, Hiszekegy, Tízparancsolat és alkalmi imádságok.  
 2. Az anyanyelv elemei: Betűzés, olvasás Kézikönyv Kovácsi ABC és Indali fali olvasó-táblái.  
 3. Számítan elemei: K. k. Kisdedek számvetése.  
 4. Szavalás: Erkölcsei mondatok, szabályok, versezetek.  
 5. Az írás elemei példányok után.
- II. o. 1. Vallás: K. k. Kriza; Ker. vallás elemei.  
 2. Anyanyelv: a) olvasás, b) mondatok elemzése, c) szó- és írásbeli mondatok készítése. K. k. Gáspár—Kovácsi olvasókönyv,  
 3. Számítan: K. k. Kisdedek számadása. Táblán a 4 species közül a 2 első.  
 4. Szavalás Gáspár—Kovácsi olv. könyvéből.  
 5. Írás minták után.
- III. o. 1. Vallás: Simén: Nagy katechezis és a szent história.  
 2. Anyanyelv: a) olvasás nyomtatás- és kézírásból, b) mondatok ismertetése, helyesírás. K. k. Gáspár—Kovácsi olvasókönyve.  
 3. Számítan: K. k. Elemi számítan, I. r. Budán, 1855  
 4. Erdély és Magyarország földirata. K. k. Szabó Sámuel és Györke históriája Erdélyről.  
 5. Írás minták után.
- IV. o. 1. Vallás, mint fennebb.  
 2. Anyanyelv: a) olvasás, b) mondatok ismertetése, c) értelemgyakorlás. Amit olvas a tanuló, mondja el a maga felfogása szerint. Mesék, erkölcsi mondatok betanulása, d) helyesírás.  
 3. Számítan, mint fennebb.  
 4. Erdély és Magyarország történelme. K. k. Szász Károlytól. Pest, 1861.  
 5. Írás minták után.

Ének mindenik osztályban a templomi és halotti énekeskönyvből.

A kollégiumi elemi osztályok részére az 1868/69. isk. évre megállapított tanterv szerint van az 1—2. o.-ban 15—15 ó., a 3.-ban 18, a 4.-ben 20. A tantárgyak között van a német a 4. o.-ban 2 órában. A magyar tananyagát így osztja fel: olvasás és vers az 1., 2. o.-ban 4—4 órán, magyar nyelv a 3., 4. o.-ban 4—3 órán. Az 1873/74. iskolai évre új tanterv van a kollégiumi elemi iskolában félévenként. Ideírom, mert nemcsak a tantárgyakat, hanem némely tárgynál a tananyagot és tankönyveket is tartalmazza:

#### I. osztály.

1. félév. Vallás: Úri imádság, Hiszekegy, Ker. vallás elemeiből (Kvár, 1856) 6 kérdés.  
 Magyar: Vers és olvasás. Gáspár—Kovácsi: Olvasókönyv, I. kötet.  
 Ásványtan (I): (Kézirat.) Egy néhány kérdés.  
 Számítan: Kisdedek számvetése Brassaitól.
2. félév. Vallás: Tízparancsolat, Ker. vallás elemeiből a 10. kérdésig.  
 Magyar, mint az 1. félév.  
 Növénytan (I): (Kézirat.) Néhány kérdés  
 Számítan: Brassai: Számító Szokratesz, I—II. szakasz.

*II. osztály.*

- Vallás: Ker. vallás elemei a 16. kérdésig; 2. félévben végig.  
 Magyar: Vers, olvasás. Gáspár—Kovácsi: Olvasókönyv, II. kötet,  
 1. folyam; 2. félévben ugyanez.  
 Ásványtan: (Kézirat.) Egészen; 2. félévben: növénytan (kézirat)  
 egészen.  
 Számítan: Számító Szokratesz I—III. szakaszig; 2. félévben: —

*III. osztály.*

1. félév. Vallás: Simén: Szent történetek. Ó-szövetség.  
 Magyar: Elemi magyar nyelvtan. Kiadta az Akadémia. A betűkről,  
 helyesírásról, névről, melléknévről, számnevekről, névmásokról.  
 Gáspár—Kovácsi olvasókönyve alapján: olvasás, versek.  
 Számítan: Számító Szokratesz III—VI. szakaszig.  
 Földrajz: Herceg Sándor: Erdélyország földrajza. A föld egyes népei-  
 nek és országainak ismertetése.  
 Természetrajz: Jánosi Ferenc: Az állatok országa
2. félév. Vallás: Simén: Szent történetek. Új-szövetség.  
 Magyar: Elemi magyar nyelvtan. Igék, határozók, kötő-szók, mon-  
 dattan. Gáspár—Kovácsi: Olvasókönyv, II. folyam, 1. kötet.  
 Számítan: Számító Szokratesz VI—VIII. szakaszig.  
 Földrajz: Herceg Sándor: Magyarország földrajza.  
 Természetrajz: Jánosi Ferenc: Madarak.

*IV. osztály.*

1. félév. Vallás: Nagy Péter: Szent történetek az Ótestamentumi korból.  
 Magyar: Gergely Lajos: A magyar nyelvtan kézikönyve.  
 Számítan: Számító Szokratesz IX—XIII. szakasz.  
 Földrajz: Brassai földíratának Magyarországra vonatkozó fele része.  
 Természetrajz: Jánosi könyvéből az emlősök.  
 Német nyelvtan: Okszerű Vezér. I. r. 40. §-ig.
2. félév. Vallás, mint feljebb, Mózes történetén kezdve.  
 Magyar nyelvtan, mint feljebb. IV. szakasz Szóalkotás.  
 Számítan: Mocnik Ferencről I. r. A négy művelet számokkal.  
 Földrajz, mint feljebb, folytatva.  
 Természetrajz: Hüllők, halak, bogarak.  
 Német nyelvtan, mint feljebb, a 49. §-tól kezdve.

E tantervből hiányzik az írás, rajz, ének, ami a pontatlanság rovására írható, mert minden bizonnyal tanították.

Az 1868. évi népoktatásügyi törvény és az 1876. évi 24. t. c. a népnevelési hatóságokról gyökeres változást hozott népiskoláink tekintetében s némi hatást gyakorolt kollégiumi elemi iskoláinkra is. Egy ilyen hatást már fennebb említettem. A másik az volt, hogy a papnövendékekből és papjelöltekből tett tanítók helyét, kiket hosszú időn át „köztanítók” néven neveznek, lassan és fokozatosan okleveles tanítók veszik át, de még a század vége felé is vannak nem okleveles „köztanítók”. A kolozsvári közigazgatási hatóság a népiskolai törvény végrehajtása rendjén ismételten követelte, hogy a kollégium melletti elemi iskola 6 osztályúra fejlesztesse. Az egyházi főhatóságnak ismételten fel kellett fejtetnie, hogy az nem népiskola, hanem

gimnáziumra „előkészítő”, mire aztán bántatlanul hagyták szervezetét. Az 1880. évi Főtanács az elemi iskolákra nézve elfogadta az E. K. Tanácsnak javaslatát, hogy ezután az 1872. évi állami tanterv szerint kell tanítani. Ezután a kollégiumi elemi iskola is lassan közeledett az állami tantervhez.

Az 1879/80. isk. évi tanterv minden osztályban heti 22 órát ír elő. Feltűnő vonása az, hogy magyarból most már „olvasás és beszéd-értelemgyakorlatok” szerepelnek s ezekből a 4 osztályban  $6-6-3-3 =$  heti 18 óra van, számtanból négyszer  $4 = 16$  óra, természetrajzból  $4-4-3-2 = 13$ . A vallás óraszámja is nőtt:  $3-3-3-2 = 11$ , éneké  $2-2-2-2 = 8$ . Az állami tanterv térfoglalását jelenti mindez s csupán abban tér el attól, hogy a IV. o.-ban német van heti 2 órán.

A 90-es években a felekezeti főhatóság teendője már csak a vallástanítás tantervének elkészítésére szorítkozott. Az E. K. Tanács az 1890. évi Főtanács 72. sz. utasítása értelmében elkészítette s az 1892. évi Főt. 66. sz. a. elfogadta. E tanterv:

*I-II. osztály.* Erkölcsi tanítások a szülők, testvérek és rokonok viszonyáról. Ily tartalmú bibliai és más elbeszélések. Rövid imák. Úri ima. Erkölcsi szabályok.

*III. osztály.* Vallás-erkölcsi tanítások Isten és ember viszonyáról, Isten tulajdonságairól és az emberéről az ó-szövetségből vett elbeszélésekben. Tízparancsolat és értelmezése. Imák, fohászok.

*IV. osztály.* Vallás-erkölcsi tanítások ugyanerről az új-szövetségből vett elbeszélésekben. Jézus két főparancsolata s az úri ima értelmezése. Imák bővítve.

*V. osztály.* Hittan és erkölcstan a biblia egyes helyeinek olvasásával és betanultatásával s rövid bibliaismertetéssel összekötve. Imák.

*VI. osztály.* Egyháztörténelem főbb vonásokban, különös tekintettel az unitárius egyház történelmére. Imák.

III–VI. osztály együttes templombajárás.

Az ismétlő iskolások számára:

*I. osztály.* A biblia ismertetése, egyes részeinek olvastatásával.

*II. osztály.* Jézus élete, a biblia egyes könyveinek, illetve az evangéliumoknak olvastatásával.

*III. osztály.* Unitárius hittan, konfirmációra előkészítés, unitárius egyháztörténelem.

I–III. osztály együttes templombajárás.

Ének minden osztályban következő tanterv szerint:

*I–II. osztály.* 5 ének (megnevezve), 6 hang körén belőliek.

*III–IV. osztály.* 8 ének (megnevezve), 8 hang körén belőliek.

*V–VI. osztály.* 3 ének (megnevezve) s azok dallamára menők, melyek 8 hang körén túl terjednek.

Az új tantervhez az E. K. Tanács megfelelő könyveket íratott s a vallástanítás a század végéig aszerint folyt.

A kollégiumi elemi iskolának célja volt ezek szerint: előkészíteni a tanulókat a második fokozatra, a gimnáziumba való belépésre. A 19. század második felében hivatalos neve is az

volt: előkészítő osztály. Az írás és olvasás elsajátítása után ide lépett be a tanuló azzal a hittel és meggyőződéssel, hogy aki ezt végzi, jobban fogja bírni a gimnáziumot. Az olvasás-írás elsajátítására (initiansok) két év volt szánva. Az első évek voltak az abecisták és szótagolók (syllabizantes), a másodévesek az olvasók (legentes). Kézikönyv az Ábécés könyv, latinul és magyarul oszloposan. A nagy és kis betűk, szótagok, szók tanítása „nehéz, hosszadalmas és célszerűtlen módon történt.” Kőváry kedvesen beszéli el, hogy vétett Tordán az iskolai törvény ellen, mert olvasni csak a második évben lett volna szabad tudnia, de ő már az első évben tudott, mikor a többiek még csak az ábéabnál tartottak. Mai értelemben véve osztályok nem voltak. Egyik tanulta a betűket, másik a szótagolást, a harmadik olvasott nyomtatott könyvből, vagy kézírásból, mondta a Miatyánkot, vagy számolt 10-ig. A tanító rendre felkérdezte őket, azután énekeltek, közösen imát mondtak, előbb latinul, azután magyarul a Miatyánkot. Ez volt a délelőtti munka. Délután is így ment azzal a különbséggel, hogy akkor írtak is. Papírosa — legalább a falusi gyermekeknek — kevésnek volt. A papírost vackorfából faragott, kicifrázott tábla pótolta. A tanító a leckét elírta, a gyermekek aztán utána írták. Pala- vagy kőtábla akkor, Jakab Elek alsó iskolai tanuló korában, a 19.-ik század 20-as éveinek végén, még nem volt.

A másodévesek folytatták az olvasás tanulását, az összeadást, kivonást 100-ig, Hiszekegy, Tizparancsolat, Kósa püspök kis kátéja.

Ezzel telt el a két év. Most következett 3 évi felsőbb elemi rendszeresebb tanítás. Itt a tanulók már *osztályokba* voltak sorozva :

I. osztály:	Declinatio minor	1 év.
II. „	Declinatio major	1 „
III. „	Comparatio	$\frac{1}{2}$ „
IV. „	Conjugatio	$\frac{1}{2}$ „

Ez volt a 3 évi *felsőbb* falusi iskolai tanítás. A gimnáziumban ezek voltak a *minoristák*, kis tanulók.

Thorwächter András<sup>2</sup> kolozsvári lelkész ismertetőn iskolánk 18. századvégi állapotát az iskolára és tanárookra vonatkozó meleg elismerés mellett néhány bíráló észrevételt is tesz. Kifogásolja, hogy a kis gyermekek igen be vannak fogva, az előírt idő előtt nem szabad félbehagyniok a foglalkozást. Erős

<sup>2</sup> Kirchen- und Schuletat der Unitarier in Siebenbürgen. Siebenbürgische Quartalschrift. 5. évf. Hermannstadt, 1795.



fegyelmet tartanak, nem ismerik a játszva foglalkoztatást (Schnepfenthal), nem alkalmazzák Gutschmuth testgyakorlását. A szigorú fegyelmet az élénkebbek nehezen viselik. Sok gépiesség van a napirendjében, különösen az alsóbb osztályokban. 5—6 éves gyermekek reggel 6—12-ig, d. u. 1—8-ig kussolnak a tanulószobákban. Közben le-lemennek az udvarra, de napi munkájokat nem szabad a kiszabott idő előtt elvégezniök. Thorwächter az akkori legmodernebb neveléstani elvek álláspontján áll, de a szigort mégsem itéli el, mert — amint mondja — a komoly módszer a tanításban inkább képez használható embereket, mint a játszva tanító. S itt hivatkozik Möserre és Gedikére, akik szerint a nevelés első lépésénél kényszerrel és paranccsal kell dolgozni.

## 2. fejezet.

### **Klasszikai tagozat (gimnázium).**

Ez a tagozat öt, később hat osztályból állott: a négy alsó a grammatikai, a két felső a humanitas-osztály. E tagozat célja volt: *a latin nyelv megtanítása*. A magyar közvélemény nem tartotta művelt embernek, aki nem tudott latinul beszélni. Ez természetes is volt, mikor a magyar közélet, törvényhozás, igazságszolgáltatás és közigazgatás nyelve a latin volt. Alkotmányunk, a vármegyei rendszer hozta magával, hogy a közélet emberének bizonyos szónoki képességgel is kellett rendelkeznie, melynek nyilvánulási tere a vármegyei és az országgyűlések. A gimnáziumnak tehát bizonyos retorikai, szónoki készséget kellett adnia, aminthogy a régi magyar iskola tantervében ez a célkitűzés állandóan hangsúlyozva is van. A Habsburgok beolvasztási törekvéseivel szemben ki kellett fejlődnie a gravaminális politikának is, ami szintén megalapozta az iskola retorizmusát. A protestáns felekezeti iskoláknál ezekhez a szükségletekhez járult nem utolsósorban még az, hogy a legtöbb a papképzés célját is szolgálta s így még külön szónoklati gyakorlatokat iktatott tantervébe. A tanulmányi rendszer középső tagja tehát jól szolgálta célját, megfelelt rendeltetésének. De reális ismeretet keveset közvetített úgy, hogy tanulmányi rendjével sok tekintetben elmaradt a kor fejlődő tudományától és ismereteitől. Tanulmányi rendje szerves volt, jól kiépített, de egyhangú és szűkkörű. Egyoldalú, mert mindig csak a múltba nézett, azt akarta mintául venni, utánózni s nem törődött a mai élet mindinkább fejlődő tudományával és ismereteivel. Olyan volt, mint neveltje, a 18. század végi, vagy 19. század eleji magyar úr: sorsával elégedett, szűk látókörű, kit

nem bántanak a tudományok, ki nem látja a külföld fejlettebb életét, haladottabb tudományát: olyan magyar volt, amilyent Széchenyi annyi keserű iróniával és gúnnyal ostoroz.

A minoristák után a *majoristáknak* (V.—VI. o.) három éven át a tantárgyuk az etimologia és szintaxis. Ezeket is tanították néhol a falusi iskolákban, de csak a nagyobb falvakban és csak a buzgóbb és lelkiismeretesebb rektorok. Ilyenek voltak pl. Szentgericén Tiboldi, Kissolyosban Csoma, Homoródalmáson Nagy József, továbbá Nagyajtán, Bölönben. A két évi előkészítő iskola: az initiationsok, t. i. az abecisták, szótagolók és olvasók (*legentes*), nem tartozott a gimnáziumhoz. A kis és nagy *declinatio*, *comparatio* és *conjugatio* rendszere falun olyan volt, mint városon; az etimologia és szintaxis osztálya, ahol megvolt, szintén. A falusi iskolákban a fiuk tanítása tehát 7 évig tartott. Ezután következett a *poesis*. Két része volt: *inferior* és *sublimior*. Segédtudományai: a *mithologia*, latin szerzők fordítása, heti gyakorlatok (*stylus*). És végül a *rhetorica*, neve: *ars oratoria*. Négy része volt: feltalálás, elrendezés, kiejtés és szónoki előadás (*inventio*, *dispositio*, *elocutio*, *pronunciatio*). Ehez tartoznak: görög és római régiségek, klasszikusok fordítása, heti gyakorlatok (*exercitium*). Ezek adták meg a „*classicus*” iskolának a jellegét, ezek a klasszikus „művészetek”. Ezekhez csatlakoznak még: vallás, számtan, Mária Terézia óta német, II. József óta görög is, de nem nagy mértékben. Ezután következett a *frequentatio* s ha ezen a tanuló sikeresen átesett, a felső, ú. n. akadémiái fok: a *filozófiai tanfolyam*, a *publicae lectiones*.

A 16. században használt tankönyvekről — talán az egyetlen Molnár-grammatika kivételével — nem sokat tudunk. Csak később használt kézikönyvek előszavaiból, meg egyéb utasításaiból lehet azokra következtetni. Ezek szerint a kézikönyvek ezek voltak: Abécés könyv (*Abecedarium*), latin nyelvtani töredék (*Rudimenta grammaticae Latinae*), latin nyelvtan elemei (*Elementa grammaticae Latinae*), számtani, vallásos és énekeskönyvek. Az *Abecedarium* és *Rudimenta* szerzőit nem ismerjük. Az *Elementa* szerzője Molnár Gergely, a kollégium igazgatója, aki Dávid Ferencet, akkor még Luther követőjét. Kálvin hívéül akarta megnyerni s aki 1564-ben halt meg. Ezt a nyelvtant 1556-tól egészen 1837-ig használták kollégiumunkban. De használták a kálvinisták és lutheranusok is, nemcsak Erdélyben, hanem Magyarországon is. Számos kiadást ért. Lőcsén, Sárospatakon, Debrecenben, Szebenben, Kolozsvárt is kiadták: rövidítették, bővítették, szótárt, beszélgetéseket adtak hozzá. Tartalma: I. Latin nyelvtan elemei. II. Szónyomozás (*etymologia*). III. A beszéd alkatrészei (= beszédrészek: név, névmás, ige és haj-

lítása, igehatározó, kötőszó, viszonyzó, indulatszó). IV. Szókötés és mondatszerkesztés (syntaxis). V. Költészet (poesis), versnemek az Adonicustól a chriáig.

A tanítás kezdődött az Abecedariummal. Előbb a nagy, azután a kis ábéce, utána az ábéab, szótagolás, szóösszerakás. Ezután következett az olvasás. Azután az ú. n. phrasonale, t. i. a napi életben előforduló szavak rövid mondatokba foglalva. A cél itt: anyaggyűjtés a későbbi latin beszédhez. Ezután következett a Rudimenta, amely tárgyalta a főneveket, melléknévek összehasonlítását, az igék hajlítását. Erre 3 év volt szükséges.

Most következett a Molnár grammatikája 3 évig. Az etimologia és a syntaxis elvégzése után a poetikai osztályban fordítás volt (expositio) Ovidiusból és Phaedrusból, a retorikában Cicero-ból és Sallustiusból latinból magyarra s viszont. Kézikönyv Molnár *plenior grammatikája*. Aztán gyakorlat (ma úgy mondanák: írásbeli) hetenként kétszer. Szerdán a tanár jelenlétében (extemporaneum), aki a tételt kiadta s egy-két óra alatt letisztázva be kellett adni. Terjedelme egy fél lap, vagy levél. A másik gyakorlat egész hétre volt hagyva (septimanale exercitium). Szombaton d. u. szedte be a tanár s hétfőn megbirálva, észrevételeivel ellátva adta vissza. Az átvizsgálás jele: Lecta. A bíráló jegyek: mediocriter, bene, laudanter, praestanter, praeclare, optime, male, incuriose, negligenter, cum laude, insigniter, excellenter. E gyakorlatot az etimologia és szintaxisban *stilus*-nak a poezisben és retorikában *exercitium*-nak nevezték. A gyakorlat egy sajátos neme volt az *imitatio*. Ez abból állott, hogy Cicero, vagy valamely más latin szerző valamelyik szónoklatát a maga felfogása szerint és stilusával dolgozta át a tanuló. Célja volt: „az írásbeli pontosság s előadási könnyűség megszerzése”. A szívre, kedélyre hatottak s az illemszabályok elsajátítására szolgáltak az erkölcsi szabályok (praecepta morum).

Kriza kedvesen beszéli önéletrajzában (Ker. Magvető, 1912.), hogy Koronka alatt, aki különben Horatiust és Ovidiust tanította előszeretettel, a poetikában és retorikában annyira belejött a latin distichonok és sapphicusok írásába, hogy néhány óra alatt az egész osztály számára megírta az exercitiuumokat. Néha magyar versekre is kapott témákat, de ezekre már nem kapott oly elismerő lektákat, mint a latin versekre, sőt komolyan intette, hogy ne használjon új, szokatlan szókat. Jakab Elek Kriza életrajzában (Ker. Magvető, 1878.) iskolai pályájáról emlékeztet, elmondja, hogy a latin nyelv tanulása az u. n. *Vestibulum* frázisain kezdődött. Ez egy kis füzet volt, rövid latin mondatok gyűjteménye. Mikor a felhagyottakat el-

mondották, a tanító könyv nélkül másokat rögtönöztetett. Kriza már ekkor mindig rímes szókat tesz össze: pisum borsó, fusum orsó, tumba koporsó; coelum ég, adhuc még, sufficit elég; pomum alma, stramen szilva, mola sua az ő malma. Dolgozataira olyan jó jegyeket kapott, hogy a tanár a második év vége felé már aggódott, hogy mivel tüntesse ki dolgozatait. Ilyen jegyeket kapott: praestanter, eminenter, excellenter, gloriose, triumphanter! A latin versfajok közül a könnyebbekről a nehezebbekre haladva készítettek verseket: adonicus, pentameter, hexameter, distichon, sapphicus, később: acrosticon, chronosticon, onomasticon. Utolsó és legnehezebb volt a chria. Egy eszme kidolgozása hexameterekben úgy, hogy a végső betűk valamely számot, nevet, vagy klasszikus mondatot adjanak ki. Néha középen és keresztben olvasva is ezt mutatták a kiemelt betűk s ezt cruxnak nevezték. A kézikönyveket maguk írták le, mert nem voltak nyomdák. Kriza mitológiáját e distichonnal fejezte be:

*Tollam elhajtottam, nyugovó végpontra jutottam;  
Minthogy jól eveze, nyugszik a Kriza keze.*

Az egyházi könyvtárban (Kéz. 731. sz. alatt) van egy kötet vers, melyeket a poetica classis tanulói 1696 decemberében a nyilvános vizsgálatok alkalmával ludo literarioban előadtak. Latinul és magyarul vegyesen. Többek között Jézus élete előbb latinul, azután magyarra fordítva. Egyes versek után aláírva a szerző neve. Pl. Joó Ferenc nob. poeta, vagy: Rajner Sámuel nob. poeta, vagy: Almási Mihály nobilis civis poeta. Vagy csak így: Derzsi István poeta, vagy: deák.

De a versfaragás nem ment mindenkinek ilyen vígan. Albert János, „a frequentansok utolsó mohikánja”,<sup>1</sup> Székelykeresztúron tanuló korából kedvesen beszéli ezeket: a poetikában ott már deákok lettek. Már az év elején készíttetni kellett az akkori műnyelv szerint a *patkószeget* (versus adonicus), szeptember vége felé pherecratesist. Sok fejtörésbe és tollrágásba került ez. Kikeresni a Synonimusból minden szótag mértékét, midőn még a szómértant nem tanulták meg s ennek csak kezdetén voltak, bizony sok fáradságba került. Még boldog volt, kinek volt olyan barátja, pártfogója, ki segített, vagy javítgatta sok kíngyötörte faragványait. Emlékszik, hogy egy ilyen kínos szülemény után ezt a megjegyzést írta, minthogy neki nem volt, mint szegény tanulónak, aki segítsen vagy javítson gyenge tákolmányán:

<sup>1</sup> Régi dolgok. Hogy lettem én 1835-ben Székelykeresztúron egyenruhás — togatus — deák? Ker. Magvető, 1902.

*Nunc tales potui tan —  
Tum componere versus ;  
Correxit quia nemo.*

Koronkától ezt a lectát kapta rá: 0000, ami azt jelentette, hogy vissza van vetve, más exercitiumot kellett csinálnia.

A fennebbi ismertetést Jakab Elek<sup>2</sup> után adták, aki maga is e rendszer szerint tanult s ezért megbízható forrásnak és vezetőnek tarthatjuk. Ő azt mondja, hogy kevés volt a tantárgyak, de azt a keveset jól és alaposan tanulták s könyv nélkül tudták. Itéletét e rendszerről úgy foglalja össze, hogy jól átgondolt s a korabeli szükségeknek megfelelő volt s „ismeretszerzési s jellemképzési célját elérte“.

Ez a rendszer nem volt eredeti. Német minták után honosították meg, amit a württembergi iskolák 16. századi rendszerével való egyszerű összehasonlítás igazol. A legelső fok ott: a német iskolák, minők a legkisebb falvakban is vannak. Minden városban legyenek latin iskolák, melyeket particularisnak is neveznek. Az osztályokat számokkal jelölik. Öt osztály van. Az I. osztály tárgya: olvasás, a II-é declinatio, conjugatio, frázisok tanulása. III. o. Szép frázisokat diktálnak, hogy „azokat a gyermekek írásban és beszédben használhassák“. Cicero válogatott levelei, Terentius németre fordítása. Szintaxis és stilusgyakorlatok, hogy az olvasott szerzőket „utánozhassák“. IV. o. Cicero levelei, De amicitia, De senectute és Terentius, a prosodia elemei, a görög nyelvtan rudimentumai. V. Cicero levelei, de officiis, Ovidius de tristibus, az evangelium görögül és latinul, prosodia és stilusgyakorlatok. VI. o. Dialectica és rhetorica, Cicero beszédei. Sallustius, Aeneis, hogy a latin beszéd eleganciáját és artificium poeticumot elsajátítsák. Vallásos ének minden osztályban. *Németül beszélni nem szabad.* Feltűnő, hogy mi mindent nem tanítottak az iskolákban, hogy minden idő és erő a latin elsajátítására maradjon. A tanulmányok e rendjéből teljesen hiányoznak: a földrajz, történelem, fizika, természetrajz; a mennyiségtan szerepe nevetségesen csekély. De azért ezeket is tanították, csak hogy nem itt, hanem a felső fokozaton, a filozófiai fakultáson. Aki tehát itt a tanulását félbeszakította, mert nem akart a közélet magasabb hivatalaira pályázni, az ezekből a tanulmányokból semmit, vagy csak nagyon keveset kapott s egész életére tudatlan maradt.

Közlöm az alsó és a „klasszikus“ tagozat 1787/88. évi tantervét:

1. Magyar osztály: káté, számvetés, betűzés, olvasás (8 óra), magyar írás, ének, heti 13 óra.

<sup>2</sup> Az unitáriusok nevelés- és tanrendszere. Néptanítók Lapja, 1884.

2. Pura Germanica classis (tanítás nyelve magyar): betűismertetés, olvasás, írás, frazeologia, naponként 2 óra, heti 12 óra.
3. Conjugistarum, Comparistarum et Declinistarum classis (tanítás nyelve latin és magyar): Catechesis et Cantus 2, Conjugatio, Comparatio et declinatio 6, arithmetica 2, geographia 1, expositio 4, összesen 15 óra.
4. Etymologica classis: Catechesis 1, regulae etymologicae 4, exercitium septimanale 1, geographia et universalis historia 2, expositio e dialogo sacro Castellionis cum applicatione 3, exercitium extemporaneum 1, arithmetica 2, Cantiones 1, összesen 15 óra.
5. Syntactica classis: catechesis 1, regulae syntacticae 4, expositio ex Cornelio Nepote cum applicatione expressionum ad regulas syntacticas 3, exercitium septimanale in stylo componendo 1, elementa geographiae et historia alternatim 2, exercitium extemporaneum 1, arithmetica 2, cantiones 1, összesen 15 óra.
6. Poetica classis: catechesis 4, geographia et universalis historia alternatim 2, német nyelv (minden d. e. és d. u.) 12, regulae poeticae 3, exercitium septimanale et declamatio 2, exercitium extemporaneum 1, expositio ex Metamorphosi Ovidii 4, összesen 28 óra.
7. Rhetorica classis: catechesis 4, geographia et universalis historia 2, német nyelv 12, regulae rhetoricae 3, exercitium in stylo componendo septimanale et declinatio 2, exercitium extemporaneum 1, expositio ex Justino 4, összesen 28 óra.

E hét osztály közül a két első megfelel a mai elemi iskolának.

Az elemi iskolának megfelelő 2 osztályban a napi foglalkozás ideje 2 óra, a gimnázium három alsó osztályában 3 óra (hetenként egy nap szabad volt), két utolsó osztályban heti 28 óra, amely nagy óraszámot a mindennapi 2 órai német okozza. Hogy a német tanítása, mely a heti órák számának majdnem felét foglalja el, nem ért célt, annak oka részben érzelmi motívumokban keresendő; részben pedig abban, hogy József hatála után bennmardt ugyan a tanulmányok rendjében, de sem a kormány, sem az előljáróság nem erőltette nagyon. Az a szellem, mely ezt a tantervet — mely nagyjában megfelelt az ország többi iskoláinak, — diktálta, mindenesetre helyesebb nyomokon haladt, habár csak ösztönösen is, mint az, amely mai középiskoláinkban hat nyelvet ír elő kötelezően. Készakarva sem lehetne ennél képtelenebb és lehetlenebb tantervet összeállítani.

Az alsóbb classisok tanulmányi rendje tekintetében két nevezetesebb mozzanatról számolhatunk be. Egyik Pákei József „különös és méltó figyelmet érdemlő planuma, melyből azonban, sajnos, nem lett semmi. A másik meg az a felelet, melyet a főigazgató tanács felszólítására a konzisztórium „oskoláink mostani rendszabásaira nézve“ adott.

Pákei egyik leglelkesebb, újítások iránt legfogékonyabb s az ifjúság érdekeit melegen felkaroló tanárunk volt. Atyai jó barátja Körmöczinek, kivel külföldön léte alatt állandó levelezésben volt. Pákei tisztán látja a hibákat és hiányokat és

minden módon segíteni akarna az állapotokon. De a püspök sokszor keresztezi terveit. Pákei biztatja Körmöczit, hogy tanulja szorgalmasan a mathezist, melynek egyes részeit a püspök egyáltalán még nem tanította és a „mai fizikát, mely az antiphlogisticum szisztémát foglalja magában” s melyet a püspök a ma már szokásos kísérletekkel szintén nem ismer. De arra is biztatja, hogy az alsóbb osztályok tanításmódját is tanulmányozza: „mindenekre, amik szentebbek Körmöczi uram előtt, kérem, hogy mind a triviális iskolákban levő tanítás módját nemcsak Bécsben, hanem fővebbképen feljebb, mind pedig az ú. n. humanioráknak állapotját, azoknak jobb móddal leendő taníttatások módját, ezekre mutató auctorokat s utasító könyveket tégye magának ismeretessé, úgy a nyelvek tanításának is legjobb módját, mert én megvallom, hogy *hanemha új karban s rendben hozzuk oskoláinkat, már tovább aszerint nem szenvedhetem.* Csak azt várom tehát, hogy légyen egy segítő társam, aki ne tarlsa magát a régiekhez épen oly szorosán, hogy azoknál egyebet ne becsülhessen”. (Körmöczihez 1794 nov. 30-án írt levele). Egy év múlva (1795 okt. 1.) megint írja: „Az alsóbb classisokat is reformálnunk kelletvén, ezekben, u. m. poezis, retorikában jó lészen aliud agendo belé tekinteni. Mert ha az Isten élteti K. uramat, mikor osztán lejő, amely nem lesz esztendő múlva, amint iratott s ha csak éltet az Isten engemet s más jól gondolkodó atyánkfiait is, *a tanítás módját jól rendbeszedjük*”. Pákei látja tehát a hibákat s türelmesen várja „a segítő társat”, hogy az alsó osztályok „tanítás módját jól rendbeszedjék”. Jól átgondolt és szükséges program, csak jöjjön az idő megvalósítására. Pákeit Körmöczi beiktatásával egyidejűleg 1798-ban választják meg rektornak a téli Főtanácson. Egy félévre rá (1798 jun. 14-én 15. jk. p.) a homoródkarácsonyfalvi zsinatra beterjeszti a repr. consistorium „a tanítás és tanulás módjáról” készített tervét, melyet „ajánlóképen reportált” s kéri, hogy vizsgálja meg és „ha miket benne jónak talál”, a jövő iskolai év elején való bevezetésére a consistoriumot hatalmazza fel. A zsinat azonban másképp határoz. „Ezen tárgy *különös és méltó figyelmet érdemelvén*”, bevezetésére nem hatalmazza fel a repr. konzisztóriumot, hanem revízióját a közelebbi téli Főtanácson fogja elvégezni. A zsinat után aug. 12-én (9. jk. p.) jelenti, hogy a tanítás és tanulás módjáról írt „jegyzései” készen vannak — úgy látszik, a zsinat után is dolgozott rajta — kéri, hogy vizsgálják meg s szeptemberben ez alapon kezdjék a tanítást. (Közben történhetett valami, ami a zsinat határozatától való eltérést okozta). A konzisztórium azt határozza, hogy a következő ülésen vizsgálják meg s e célra hívassanak be P. Horváth Ferenc főgondnok és Szentiványi Sándor

muel felügyelő-gondnok. Az aug. 20-iki következő ülésen felolvassák s kiadják Márkos, Nagy Zs. és Körmöczi tanároknak azzal az utasítással, „hogy mind a jegyzésekről, mind pedig az azokban írt könyvekről szorgalmas megolvasás és megvizsgálás után magok vélekedéseiket pontonként megtegyék s még szept, első napja előtt referáljanak. A repr. konzisztórium következő ülése okt. 21-én volt. A jegyzőkönyvekben e kérdésnek nincs több nyoma. Ellenben az 1799. évi téli Főtanács (38. jk. p.) újból bizottságnak adja ki: Lázár püspök elnöklése mellett Márkos, Pákei, Nagy, Körmöczi; a világi rendből: Horváth Ferenc előlülése alatt: Sala Mihály, Horváth Miklós, Bartha Mózes, Agoston Márton, Sikó István, Pákei János, Kovácsi Lőrincz és Nagy Zsigmond tagoknak ez utasítással: „egybegyülések alkalmatosságával felolvastatván, megfontoltatván és vizsgáltatván, adjecta opinione a legközelebb következő zsinati alkalmatossággal tartandó főkonzisztóriumba referáltassék pro approbatione, hozzáadván ezen munkához a hozzáadandókat, ha mik lehetnének.” Az egybegyülésre kitűzik húsvét csonka hetét és kimondják, hogyha valaki nem jelenhetne is meg, non obstante eo, a biztosok végezzék el dolgukat. A Főtanács jegyzőkönyveiben az ügyről ezután nem találok semmit. A Főtanács észrevette, hogy itt egy jelentős javaslatról van szó s ki is fejezte, hogy „különös és méltó figyelmet érdemel”. De épen ez lett a javaslat fátuma. Nem engedte kellő tanulmányozás és megvizsgálás nélkül életbeléptetni a javaslatot, amely bizottságról-bizottságra járt addig, amíg az 1799. évi Főtanács egy nagy és szokatlanul kettős elnökséggel működő bizottsághoz utalta. Ismerjük az ilyen bizottságok természetrajzát. Minél nagyobb, annál nehezebben kél életre. A tagok messze laknak egymástól; összehívhatók, de nehezen jönnek össze. A javaslat sorsa ismeretlen. Sőt magát a javaslatot sem sikerült megkapnom a levéltárban. Pákei nemsokára azután váratlanul meghalt s többé nem volt ki sürgesse életbeléptetését. Így a nagy lelkeséggel megindított reform dugába dőlt: a tanítás módját nem sikerült rendbeszedni, reformálni. A dolgok haladtak tovább a régi kitaposott mesgyéken és elavult módon.

Különben a humaniora-osztályok tanterve, azokban a tantárgyak elhelyezése elég gyakran változik, a haladó idők kívánalmái szerint újabb tanulmányokkal bővül és a tanuló-sukra szánt időt hol rövidítik, hol hosszabbítják. Az 1807. évi ádamosi zsinat, amely a zsinatok idejét épen azért határozta julius első szombatját követő szombatra állíttatni, hogy a hivatalból megjeleni köteles professzorok ne legyenek kénytelenek a tanulási időt egy-két héttel rövidíteni, a „zsidó és görög nyelv elementumait” a poetika és retorika klasszisba heti



2—2 órán oly módon rendeli felvenni, hogy „a filozófiai lecke-kékre leendő felbocsáttatásuk alkalmatosságával minekelőtte az említett gimnáziumbéli (tordai és keresztúrfalvi) ifjak Kolozsvárt deákokká lennének, vagy egyébaránt publica praelectiokra mennének, abból censurát adhassanak“. Ez tehát afféle átmeneti, vagy felvételi vizsgálat volt, amely a teológiai szakképzést volt hivatva szolgálni. 1809-ben Horváth Károly isk. felügyelő-gondnok a keresztúri vizsgálatokról beadott jelentésében ajánlva a kézikönyvek javítását és rövidítését, hogy ne legyenek kénytelenek a tanulók részint ok nélkül való, részint elméjüket felülhaladó dolgoknak tanulásával és tanítások módjával idejüket vesztegetni, ezt a javaslatot teszi: „minthogy a retorika és poetika tanulására 4 év határoztatott, azokat pedig 2 év alatt ki lehet tanulni, rendeltessék e más 2 évre geografia, patriae história és egy kevés logikának tanítása, hogy az ifjak részint a henye és tanulás nélkül való idővesztegetéstől visszatartassanak, részint, ha Kolozsvárra jönnek, ezek újságnak ne tűnjenek fel. A képviselőtanács. habár úgy látja, hogy a két osztályban, minthogy a görögöt és németet is kell tanítani, elég tanulni való van, mégis elrendeli a poetikában a mythológiának és geografiának, a retorikában a hazai történelemnek a tanítását.

Az alsó tagozat tanterve Kolozsvárt és Keresztúrt azonos volt. De a javaslatot tevő isk. felügyelő-gondnoknak az a megokolása. hogy a Kolozsvárra jövő ifjaknak e tárgyak újságnak ne tűnjenek fel, azt mutatja, hogy a valóságban mégis csak volt valamelyes szakadék a két iskola tanulmányi rendje között. Az elfogadott javaslat új tárgyakat hoz be a tanulmányok körébe. De az elfogadás és életbeléptetés között nagy a távolság. A következő évi téli Főtanácson a repr. konzisztórium jegyzőkönyvének felülvizsgálása rendjén maga a főgondnok érdeklődik az ügy iránt, mire a Főtanács Körmöczi igazgatót bizza meg a terv — helyesebben: az órarend — elkészítésével s a végrehajtást a repr. konzisztóriumra bizza.

A főigazgató tanács 1830-ban jelentést kért iskoláink rendszabásairól. A jelentést a repr. konzisztórium (május 9-én, 53. jk. p.) a következőkben teszi meg: „A mi oskoláink mostani rendszabásaira nézve: minden eklézsiánkban az oskolamester köteles a mindkét nemből való növendékeket az úri imádságra, apostoli hit formájára, tízparancsolatokra, írásra, olvasásra s kevés számvetésre, a férfi nemből levőket külön a deák nyelv elementumaira is megtanítani. Ezen oskoláinkon felül vagyon torockói eklézsiánkban egy nagyobb oskolánk, Székelykeresztúrt és Tordán két gimnáziumunk, Kolozsvárt egy kollégiumunk, melyben is az úri imádságon s olvasás elementumain elkezdve,

házi és közönséges tanítók által taníttatnak a retorikáig az alsóbb tudományok ily renddel: Minek utána a növendék a deák szók ejtegetésével s hajtogatásával megismerkedett, megyen a) *etymologiára*, mely mellett Erdély geografiáját, számvetés mesterségét s konfessziót tanul és a magyar szóknak deákra való fordítására stilusok által gyakoroltatik. Innen megyen b) a *syntaxisra*, mely mellett Magyarország geografiáját, számvetés mesterségét, nagy katechesist tanul s itt is fordítás által stilusokban gyakoroltatik. Innen megyen c) a *poesisra*, a mely mellett kisebb theologiát, mythologiát, arithmetikát s vers készítése által a deák nyelvekben gyakoroltatik. Innen megyen d) a *retoricára*, mely mellett kisebb theologiát, római és görög régiségeket, arithmetikát, deák beszéd theoriáját és praxisát tanulja. Ezen elészámlált 4 classisokban a német nyelv elementumain elkezdve, a német nyelvre is taníttatik."

Ezután következik a filozófiai kurzus leírása s végül ez a megjegyzés: „Ezen rendszabás szerint taníttatnak hitünk sorosai között a megírt tudományok, melyet magában ugyan nem, hanem a mű helyezkedésünk s körülállásainkra nézve a legjobbnak véltünk eddig is.” Aztán kifejezi, szeretné, ha több tanítókat állíthatna, ha a könyvtár gyarapítására valamit fordíthatna. De elődeink minden alapítványainktól, jövedelmünktől megfosztattak, csak istenes adományokból adhatnak ifjainknak csekély segélyt s tanárainknak igen csekély fizetést. Ha ezt a kérést összevetjük — ha ugyan teljes — az 1787/88. évi tantervvel, nincs más különbség a kettő között, csak az, hogy emebben a német nem olyan túlnyomó óraszámmal szerepel. Az elmúlt 33 esztendő úgy suhint el a gimnázium felett, hogy abba semmi lényeges változást és javulást nem hozott. Csupán jelentéktelen, apró változások estek. Az 1807. évi zsinat (9. jk p.) a poetica és rhetorica osztályokban elrendeli a görög elemeit heti 2—2 órán s kimondja, hogy mielőtt a tordai és keresztúri ifjak Kolozsvárt deákokká lennének, vagy publicus praelectiokra mennének, ebből censurát adjanak. A görög t. i. ott nem taníttatott. Ma megfelelne az ú. n. különbözeti, vagy felvételi vizsgálatnak.

Arról a reformról, melyet az alsó tagozat tekintetében Brassai indított, külön fejezetben lesz szó.